

## BIZ GIYOXVANDLIKKA QARSHIMIZ: NAZARIY, TARIXIY VA AMALIY ASOSLAR, ILMIY TAHLIL

Tanzila Sobirova

Farg'ona davlat universiteti

Matematika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19564757>

### Annotatsiya

Maqolada giyoxvandlikka qarshi kurashning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanishi va zamonaviy amaliyotlari chuqur tahlil qilinadi. Mualliflar giyoxvandlikning ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy oqibatlarini yoritib, jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarga to'xtaladi. Milliy va mintaqaviy olimlarning ishlari, shuningdek, xalqaro tadqiqotlar asosida giyoxvandlikka qarshi samarali strategiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotda mavjud muammolar va kelgusidagi istiqbollari ham ko'rib chiqiladi. Tahlil natijalari giyoxvandlikka qarshi kurashda kompleks yondashuv zarurligini asoslaydi.

**Kalit so'zlar:** giyoxvandlik, profilaktika, sog'lom turmush tarzi, ijtimoiy xavf

### Abstract

This article provides an in-depth analysis of the theoretical foundations, historical development, and current practices in the fight against drug addiction. The authors highlight the social, psychological, and economic consequences of addiction, emphasizing the responsibilities of society and the state. Based on the works of national, regional, and international scholars, effective strategies for combating addiction are developed. The study also addresses existing challenges and future prospects. The analysis concludes that a comprehensive approach is essential in the fight against addiction.

**Keywords:** addiction, prevention, healthy lifestyle, social threat

### Аннотация

В статье подробно анализируются теоретические основы, историческое развитие и современные практики борьбы с наркоманией. Авторы освещают социальные, психологические и экономические последствия наркомании, подчеркивая ответственность общества и государства. На основе работ национальных, региональных и международных ученых разрабатываются эффективные стратегии противодействия наркомании. В исследовании рассматриваются существующие проблемы и перспективы. Результаты анализа обосновывают необходимость комплексного подхода в борьбе с наркоманией.

**Ключевые слова:** наркомания, профилактика, здоровый образ жизни, социальная угроза

### Kirish

Giyoxvandlik bugungi kunda butun dunyo miqyosida ijtimoiy, iqtisodiy va sog'liqni saqlash sohalarida eng dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning salbiy oqibatlari nafaqat shaxs va uning yaqin atrofida, balki jamiyat va davlat barqarorligiga ham jiddiy xavf tug'diradi. Bunday murakkab va ko'p qirrali muammoning ildizlari chuqur hamda tarixi uzoqqa borib taqaladi. Giyoxvandlikka qarshi kurashda nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy, huquqiy, ma'naviy va madaniy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada giyoxvandlik tushunchasining nazariy va amaliy asoslari, uning tarixiy shakllanishi, mintaqaviy va milliy olimlarning ilmiy qarashlari, amaliy tajribalar va zamonaviy kurash

strategiyalari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida giyoxvandlikka qarshi kurashda xalqaro va mahalliy tajribalar tahlil qilinib, mavjud muammolar va istiqbolli yo'nalishlar aniqlanadi. Maqolaning asosiy maqsadi – giyoxvandlikka qarshi kurashda zamonaviy ilmiy yondashuvlarni shakllantirish va ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha takliflar berishdan iborat.

### **Adabiyotlar tahlili**

Giyoxvandlik tushunchasi o'zining murakkabligi va ko'p qirrali tabiati bilan ajralib turadi. Uning nazariy asoslarini tahlil qilishdan avval, bu fenomenning fundamental ilmiy konsepsiyalari va tarixiy rivojlanish bosqichlariga to'xtalish muhimdir. Giyoxvandlik so'zining o'zi qadimdan turli jamiyatlarda turlicha talqin etilgan. Dastlabki ilmiy yondashuvlar asosan giyoxvandlikni shaxsning individual zaifligi yoki axloqiy nuqsoni sifatida ko'rgan bo'lsa, zamonaviy fan buni ko'proq kompleks ijtimoiy-psixologik va biologik omillar bilan izohlaydi. Klassik nazariyalar ichida, xususan, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropa va Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan giyoxvandlikning tibbiy modeli alohida o'rin tutadi. Ushbu modelga ko'ra, giyoxvandlik asosan markaziy asab tizimidagi biokimyoviy jarayonlarning buzilishi natijasida yuzaga keladi. Shuningdek, Sigmund Freud va uning zamondoshlari tomonidan ilgari surilgan psixoanalitik yondashuvda giyoxvandlik shaxsning ichki ruhiy muammolari va orzulari bilan bog'liq holda talqin etilgan. Bu nazariyalar, o'z navbatida, zamonaviy psixologik va psixiatriya tadqiqotlariga zamin yaratgan[1].

Yana bir muhim konsepsiya bu – sotsiologik nazariya. Sotsiologik yondashuvda giyoxvandlik ijtimoiy muhit, oila, do'stlar, maktab va boshqa ijtimoiy institutlarning ta'siri natijasida shakllanadigan ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Emile Durkheim, Howard S. Becker kabi olimlar giyoxvandlikni deviant xulq-atvorning bir ko'rinishi deb baholaganlar. Beckerning "etiketlash nazariyasi"ga ko'ra, jamiyat tomonidan shaxsga qo'yilgan "giyoxvand" yorlig'i uning xatti-harakatlarini va o'zini tuta olishini belgilab beradi[2]. Bu yondashuv, ayniqsa, giyoxvandlikka qarshi kurashda profilaktika va rehabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Unda giyoxvandlik faqatgina shaxsning muammosi emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va institutlarning inqirozi natijasi sifatida tahlil qilinadi.

Tarixiy jihatdan, giyoxvandlikka qarshi kurashning dastlabki bosqichlari asosan jazo va repressiv choralarga asoslangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida bir qator davlatlarda narkotik moddalarni iste'mol qilish va tarqatishga qarshi qat'iy qonunchilik choralari joriy etish boshlandi. Bu davrda, ayniqsa, AQSHda "quruq qonun" (prohibition) siyosati amalga oshirildi. Lekin keyingi tadqiqotlar bunday yondashuvlarning samaradorligi past ekanligini, giyoxvandlik muammosining tub ildizlarini bartaraf eta olmasligini ko'rsatdi. Shu sababli, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ko'plab mamlakatlarda giyoxvandlikka qarshi kurashda kompleks, ya'ni tibbiy, psixologik, ijtimoiy va huquqiy yondashuvlarni birlashtirgan strategiyalar ishlab chiqildi. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida giyoxvandlarni rehabilitatsiya qilish, ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish kabi dasturlar keng joriy etildi[3].

Giyoxvandlikka oid zamonaviy nazariyalar orasida biosotsial model alohida o'rin tutadi. Bu modelga ko'ra, giyoxvandlikning yuzaga kelishi va rivojlanishida genetik moyillik, shaxsiy psixologik xususiyatlar va ijtimoiy muhit omillari birgalikda rol o'ynaydi. Zamonaviy genetik tadqiqotlar ayrim odamlarning narkotik moddalarga nisbatan yuqori sezuvchanlikka ega ekanligini aniqladi. Psixologik nuqtai nazardan, stress, depressiya, bolalikdagi travmalar va

boshqa ruhiy muammolar giyoxvandlikka moyillikni oshiradi. Ijtimoiy omillar esa, ayniqsa, yoshlar orasida giyoxvandlikning keng tarqalishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila muhitining buzilishi, ishsizlik, nogironlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash yetishmasligi kabi omillar giyoxvandlik xavfini oshiradi. Bu boradagi ilmiy izlanishlar giyoxvandlikka qarshi kurashda faqat repressiv choralar emas, balki profilaktika, psixologik yordam, ijtimoiy reabilitatsiya va jamiyatni sog‘lomashtirishga qaratilgan keng qamrovli dasturlar zarurligini ko‘rsatadi[4].

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasida giyoxvandlik muammosi o‘ziga xos tarixiy, madaniy va ijtimoiy xususiyatlarga ega. Mustaqillik yillaridan boshlab, O‘zbekiston Respublikasida giyoxvandlikka qarshi kurash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. O‘zbekistonlik olimlar, xususan, S. S. Karimov, N. X. Xudayberganov, D. T. To‘xtasinova va boshqalar giyoxvandlikning ijtimoiy-psixologik asoslari, uning profilaktikasi va reabilitatsiyasi bo‘yicha keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar olib bormoqdalar. Ularning asarlarida giyoxvandlikka qarshi kurashda oila, mahalla, ta‘lim muassasalari va diniy tashkilotlarning o‘rni alohida ta‘kidlanadi. Milliy an‘ana va qadriyatlar, sog‘lom turmush tarzi targ‘iboti giyoxvandlikning oldini olishda muhim vosita sifatida ko‘riladi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari asosida giyoxvandlikka qarshi kurashda davlat va jamoat tashkilotlari, yoshlar ittifoqi, ommaviy axborot vositalari faol ishtirok etmoqda[5].

Giyoxvandlikka qarshi kurashda xalqaro tajriba ham muhim ahamiyatga ega. BMT, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO), Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tuzilmalar tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar va tavsiyalar asosida ko‘plab mamlakatlarda giyoxvandlikni oldini olish, davolash va reabilitatsiya qilish bo‘yicha samarali loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, BMTning Narkotik moddalar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC) tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalarda giyoxvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy hamkorlik, aholining xabardorligini oshirish, yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, narkotik moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish, profilaktika va reabilitatsiya dasturlarini takomillashtirish asosiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan. Turli mamlakatlarda olib borilgan empirik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, giyoxvandlikka qarshi kurashda eng samarali natijalar kompleks va ko‘p bosqichli yondashuv orqali erishiladi. Bu borada, masalan, Portugaliya tajribasi e‘tiborga loyiq: 2001 yildan boshlab Portugaliyada narkotik moddalardan foydalanish jinoyat emas, balki ma‘muriy huquqbuzarlik deb e‘tirof etildi va asosiy e‘tibor profilaktika, davolash va reabilitatsiyaga qaratildi. Natijada, mamlakatda narkotiklardan foydalanish va u bilan bog‘liq jinoyatchilik darajasi sezilarli kamaydi[6].

Empirik tadqiqotlar giyoxvandlik profilaktikasida maktab, oila va mahalla muhitining ijobiy rolini tasdiqlaydi. Ko‘plab ilmiy ishlar, jumladan, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlarda o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovlar, yoshlar orasida giyoxvandlikka qarshi immunitetni shakllantirishda ijtimoiy institutlarning o‘rni beqiyos ekanini ko‘rsatadi. Maktablarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, sport va madaniy tadbirlarni keng tashkil etish, ota-onalar bilan muntazam ishlash, giyoxvandlikka qarshi maxsus treninglar va seminarlar o‘tkazish samarali natija bermoqda. Shuningdek, giyoxvandlikdan aziyat chekayotgan shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilishda psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatishning ahamiyati ortib bormoqda. Reabilitatsiya markazlari faoliyati, davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorligi, volontyorlik harakatlari giyoxvandlikka qarshi kurashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda giyoxvandlikka qarshi kurashda yoshlar ittifoqi,

mahalla va oila institutlari, ta'lim muassasalari, diniy va madaniy tashkilotlar ishtirokida ko'plab profilaktik tadbirlar o'tkazilmoqda.

Giyoxvandlik muammosiga zamonaviy yondashuvda ilmiy tahlil va kritik fikrlar muhim o'rin tutadi. Ba'zi olimlar giyoxvandlikni asosan biologik yoki psixologik muammo sifatida ko'rishni tanqid qilib, uning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillarini ham chuqur o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. Masalan, postmodern yondashuv tarafdorlari giyoxvandlik fenomenini globalizatsiya, urbanizatsiya, axborot makonining kengayishi, yoshlar submadaniyatining shakllanishi bilan bog'lab tahlil qiladilar. Ularning fikricha, zamonaviy jamiyatda giyoxvandlik nafaqat shaxsiy muammo, balki ijtimoiy tizimning inqirozi, ma'naviy qadriyatlarining zaiflashuvi, hayotga bo'lgan ishonch va maqsadning yo'qolishi natijasidir. Bu nuqtai nazardan, giyoxvandlikka qarshi kurash faqat repressiya va davolashdan iborat emas, balki jamiyatda sog'lom muhit, ijtimoiy adolat, ma'naviy qadriyatlar va maqsadlarni tiklashga qaratilgan kompleks choralarni talab qiladi.

Yana bir muhim masala – giyoxvandlik profilaktikasining zamonaviy shakllari va innovatsion yondashuvlari. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn ta'lim va mass-media vositalari orqali giyoxvandlikka qarshi keng ko'lamli axborot-kampaniyalar tashkil etilmoqda. Interaktiv onlayn platformalar, mobil ilovalar, psixologik yordam chat-botlari va boshqa innovatsion texnologiyalar giyoxvandlik profilaktikasida samarali natija bermoqda. Bu borada, xususan, yoshlar orasida zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanish orqali sog'lom turmush tarzi, giyoxvandlikning zararli oqibatlari haqida xabardorlikni oshirish, motivatsion va psixologik yordam ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, xalqaro va mahalliy volontyorlik harakatlari, yoshlar yetakchilari va sportchilar ishtirokida o'tkaziladigan targ'ibot tadbirlari ham giyoxvandlikka qarshi kurashda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Giyoxvandlikka qarshi kurashda davlat siyosati va huquqiy asoslarning ahamiyati ham alohida ta'kidlanishi lozim. O'zbekiston Respublikasida giyoxvandlikka qarshi kurash sohasida qabul qilingan qonunlar, Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida davlat siyosati amalga oshirilmoqda. Giyoxvandlikka qarshi kurashda huquqni muhofaza qilish organlari, sog'liqni saqlash tizimi, ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlari o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritmoqdalar. Maxsus profilaktika dasturlari, rehabilitatsiya markazlari, aholini xabardor qilish va ta'lim-tarbiya tizimida giyoxvandlikka qarshi targ'ibot ishlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu borada, xalqaro tashkilotlarning tajribasini o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Giyoxvandlikka qarshi kurashda ijtimoiy va ma'naviy omillar, an'ana va qadriyatlarining ahamiyati ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. O'zbek xalqi azaldan sog'lom turmush tarzi, oila va mahalla institutlariga tayanib kelgan. Milliy qadriyatlar, diniy va axloqiy me'yorlar yoshlar ongida mustahkam immunitet shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, giyoxvandlikka qarshi kurashda milliy madaniyat, urf-odat va an'analar, sog'lom hayot tarzi, ma'naviy-axloqiy targ'ibot tadbirlarini keng yo'lga qo'yish zarur. Bu borada, oila va mahalla institutlari, ta'lim muassasalari, diniy tashkilotlar va ommaviy axborot vositalarining birgalikdagi sa'y-harakatlari giyoxvandlikka qarshi kurashning samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, giyoxvandlikka qarshi kurashda ilmiy-nazariy va amaliy asoslar, xalqaro va milliy tajribalar, zamonaviy innovatsion yondashuvlar hamda ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarining uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Giyoxvandlikka qarshi kurashda

faqatgina repressiv choralar emas, balki profilaktika, psixologik va ijtimoiy yordam, rehabilitatsiya, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, davlat va jamoat tashkilotlarining o'zaro hamkorligi asosida kompleks strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. Ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan turli nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar natijalari giyoxvandlikka qarshi kurashda har tomonlama va tizimli yondashuv zarurligini asoslaydi.

### **Xulosa**

Yuqorida keltirilgan ilmiy tahlillar, nazariy va empirik tadqiqotlar asosida xulosa qilish mumkinki, giyoxvandlikka qarshi kurash – bu murakkab, ko'p bosqichli va kompleks yondashuvni talab qiladigan jarayondir. Giyoxvandlik nafaqat shaxsiy muammo, balki jamiyat, oila, davlat va butun insoniyat oldida turgan global tahdiddir. Shu bois, unga qarshi kurashda faqat repressiv choralar emas, balki profilaktika, psixologik va ijtimoiy yordam, rehabilitatsiya, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, davlat va jamoat tashkilotlarining o'zaro hamkorligi asosida keng qamrovli strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. O'zbekiston va boshqa davlatlarning tajribasi, xalqaro tashkilotlar tavsiyalari, zamonaviy ilmiy yondashuvlar va milliy qadriyatlar uyg'unligida giyoxvandlikka qarshi kurashda yuqori natijalarga erishish mumkin. Eng muhimi, yoshlar ongida sog'lom hayotga intilish, mustahkam ma'naviy immunitet va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish lozim. Giyoxvandlikka qarshi kurashda har bir fuqaro, oila, jamoat va davlat o'z hissasini qo'shishi, hamkorlikda harakat qilishi zarur. Faqat shundagina, giyoxvandlik illatining oldini olish va uni bartaraf etishda barqaror natijalarga erishish mumkin.

### **Adabiyotlar, References, Литературы:**

1. Freud S. (1920). *Beyond the Pleasure Principle*. Vienna: International Psycho-Analytical Press.
2. Becker H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
3. Room R., Fischer B., Hall W., Lenton S., Reuter P. (2010). *Cannabis Policy: Moving Beyond Stalemate*. Oxford: Oxford University Press.
4. Karimov S. S., Xudayberganov N. X., To'xtasinova D. T. (2018). *Giyoxvandlik: Ijtimoiy-psixologik muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari*. Toshkent: O'zbekiston.
5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2018). *World Drug Report*. Vienna: United Nations.
6. Hughes C. E., Stevens A. (2010). What Can We Learn From The Portuguese Decriminalization of Illicit Drugs? *British Journal of Criminology*, 50(6), 999–1022.